

نگاهی به روش تربیتی فرزندان در آیین رفتار و کلام حضرت فاطمه زهرا(س)

محمد رضا طبیب

دانشجوی دکترا، گروه تاریخ، واحد شوشتر، دانشگاه آزاد اسلامی، شوشتر، ایران .

tabibmohammadreza@gmail.com:

عبدالعزیز موحد.

استادیار گروه تاریخ، واحد شوشتر، دانشگاه آزاد اسلامی، شوشتر، ایران .

غفار پور بختیار

استادیار گروه تاریخ، واحد شوشتر، دانشگاه آزاد اسلامی، شوشتر، ایران .

فصلنامه علمی پژوهشی تاریخ (شاپا) ۰۲۷۱-۲۰۰۸ - سال ۱۶ - شماره ۶۰ ص ۳۲۸-۳۰۸

تاریخ دریافت نسخه نهایی: ۱۳۹۹/۱۲/۱۸ تاریخ پذیرش ۱۴۰۰/۲/۱۱

چکیده

مقاله حاضر جلوه ای از روشهای تربیتی فرزندان توسط حضرت فاطمه (س) است که با توجه به اینکه منطبق بر دستورات الهی و قرآنی و نیز الگو پذیری از شیوه پیامبر اکرم(ص) می باشد. لذا شیوه های تربیتی آن بانو، الگویی برای تربیت فرزندان باشد، این پژوهش به روشهای تاریخی و براساس شیوه های توصیفی و تحلیلی و براساس اطلاعات کتابخانه ای تدوین گردیده، و در پاسخ به این پرسش می باشد، که منشا سرچشمه اصول تربیتی در کلام و عمل حضرت فاطمه (س) چه بوده است؟ فرضیه مطرح در این پژوهش این است که روش حضرت فاطمه (س) در خانه وحی تاثیر پذیری آن بانو از کلام وحی و روش تربیتی پدر بزرگوار و مادر ارجمندش باعث شد که خودش در مقام مادر در تربیت فرزندان موفق بشود، دستاورد پژوهش ما را رهنمون میسازد که حضرت فاطمه(س) به عنوان همسر و نیز مادر به صورت عملی الگویی تربیتی صحیحی برای فرزندان شد، که بعدها این نتیجه تربیتی را در زندگی فرزندان مشاهده می کنیم.

واژگان کلیدی: فاطمه زهرا(س)، مبانی تربیتی، الگوی عملی، پیامبر اکرم(ص)

نگاهی به روش تربیتی فرزندان در آیین رفتار و کلام حضرت فاطمه زهرا(س)

مقدمه

حضرت فاطمه (س) دختر حضرت محمد(ص) یکی از شخصیت های برجسته اسلام در طول تاریخ است بطوری که در بین زنان همانند مهتاب آفرینش، روشنایی عالم تابی از خود نشان داد و در کتاب وجود او تمام حقیقت انسان، حقیقت زن و در یک کلام تمام نسخه انسانیت مشاهده می شود بگونه ای که افتخارخاندان وحی است. از آنجا که حضرت فاطمه(س) استمراره اسوه حسنه پدر است او میوه قلب رسول الله و روح و نور چشم و پاره تن رسول خدا(س). (صدوق: ۱۴۰۰؛ ۹۹). او مظهر رضای الهی و غضب ربوبی و سیره بانوان بشمارمی آید، لذا به عنوان الگوی جامع و برتر برای نسل دیروز و امروز و فردا معرفی شده است. و شاید همین رمز و راز آن روایتی باشد که از امام صادق(ع) نقل است که ما ائمه حجت خداوند بر مردم و مادرمان فاطمه حجت خداوند برماست. (مجلسی: ۱۴۰۳؛ ۲۳/۳۱).

حضرت فاطمه (س) پیوند مشترک و آغاز زندگانی خود را با امام علی (ع) در اول ذی الحجه سال دوم هجرت در سن ۹ سال و سه ماه به روایت تاریخ بیشتر نداشته است که از خانه نبوت به خانه ولایت قدم گذاشت و ساده ترین جشن و امکانات زندگی بهترین الگوی بشری را به جهان در همسر داری و فرزند داری ارائه کرد تاریخ تا به حال به خود ندیده است. (شهر آشوب: ۱۳۷۹؛ ۳/۳۴۹)، (مجلسی: ۱۴۰۳؛ ۴۳/۷).

بحث:

یکی از محورهای اساسی که حضرت در تربیت فرزندان به آن توجه داشت تشویق فرزندان به انجام تکالیف الهی و عبادی بود. آن حضرت شوق بندگی و خضوع در برابر معبود را از همان کودکی در جان فرزندان خود تقویت نموده و با سخنی که با خطوط چهره عشق به رکوع و سجود را به فرزندان آموخت، آنگاه که در محراب عبادت از فرط عشق به خدا صورتش بشاش و نورانی می شد. و حضرت به این ایده تاکید دارد که باید در کودکی محبت الهی را در دل فرزند کاشت تا هنگامی که بزرگ شد عبادت برایش مشقت آفرین نباشد. بر این اساس فاطمه فرزندان خود را حتی به شب

زنده داری عادت می داد. البته این کار در حد توان و استعداد فرزندان بود، حضرت برای استفاده فرزندان از شب های قدر ماه مبارک رمضان و خصوصا شب بیست سوم ماه مبارک رمضان آنها را در روز می خوابانید تا کاملا استراحت کنند. و شب بیدار بمانند. و به آنها غذای کمتر و سبک تری می داد. تا به این گونه زمینه و موقعیت بهتر و مطلوب تری از نظر جسمی و روحی برای شب زنده داری داشته باشند و به آنها گوش زد می کرد و می گفت محروم است کسی که از برکات شب قدر محروم بماند. (تمیمی مغربی: ۱۳۸۵؛ ۱/۲۸۲).

این روش تربیتی حضرت فاطمه (س) به عنوان یک سنت پسندیده و قابل اجرا در زندگی امامان معصوم نیز به چشم می خورد.

رابطه صمیمانه حضرت فاطمه (س) با امام علی (ع) و فرزندان:

حضرت فاطمه (س) و امام علی (ع) بهترین و بالاترین مواعظه و پندها را با بیانی، دلنشین نثار فرزندان خود می نمودند و در جهت تحقق عین آن مواعظ از هیچ کوششی دریغ نمی کردند. آنان به عنوان پدر و مادر به رشد معنوی و عاطفی فرزندان خود توجه خاصی نموده اند و در این راه تلاش کرده اند و توجه به وضع جسمی فرزندان نیز داشته اند. (مجلسی: ۱۴۰۳؛ ۱۸۱؛ ۴۳/۳۸۰)، (شهر آشوب: ۱۳۷۹؛ ۳۶۲؛ ۳/۳۹۴). آنان در بازیهای کودکانه با فرزندان خود تربیت الهی را به کام فرزندان خود می ریختند. حضرت فاطمه (س) در هنگام بازی با امام حسن خطاب به او می فرمود: پسرم حسن مانند پدرت باش تو باید ریشه ی ظلم را از خلق برکنی، خدایی را به پرست که صاحب نعمتهای متعدد است و هیچ گاه با صاحبان ظلم و تعدی دوستی نکن، این مطالبه را حضرت در قالب شعر در بازی با فرزندان و عنوان لالایی هم برای آرامش فرزندان می خوانده است. و در ضمن بازی با حسین در گوش او چنین زمزمه می کرد «انت شبیه بابی، یعنی تو به پدر من شبیه هستی» آنان همه چیز را برای فرزندان خود و فرزندان را برای خدا می خواستند یعنی آنان تا آنجا خود را وقف فرزندان می کرد که تجلی رضا و خشنودی خدا باشد.

مدیریت خانه داری حضرت فاطمه (س) در منزل :

نگاهی به روش تربیتی فرزندان در آئینه رفتار و کلام حضرت فاطمه زهرا(س)

امام علی (ع) و حضرت فاطمه (س) برای شروع زندگی از رسول خدا (ص) درخواست تقسیم کار کردند رسول خدا (ص) فرمود: کارهای داخل خانه بر عهد فاطمه و کارهای خارج خانه بر عهد علی (ع) باشد. فاطمه (س) می گوید: خدا می داند چقدر از این تقسیم خوشحال شدم که کارهای خارج خانه بر دوشم نیافتد. (مجلات: ۱/۱۲۳؛ ۱۳۸۵). به روایت دیگر روزی حضرت علی و فاطمه برای تقسیم کار به حضور پیامبر رسیدند و درخواست کردند که تکلیف هر یک در امور خانه مشخص فرمایند. چنانچه حضرت امام باقر(ع) می فرماید: رسول خدا چنین تقسیم کار کردند. به امیرالمومنین دستور دادند کارهای خارج خانه را انجام دهند و به دخترش فاطمه فرمودند که او نیز کارهای داخل خانه را انجام دهند و آن بانو از این تقسیم کار خوشحال شد. (مجلسی: ۳/۸۱؛ ۱۴۰۳). (هندی: ۱/۴۰۹؛ ۱۶/۳۴۱). (بحرانی اصفهانی: ۱۱/۲۱۷؛ ۱۳۶۳). امام صادق(ع) می فرمایند: جدم امیرالمومنین در انجام کارهای خانه هیزم جمع می کرد و آب می کشید و می آورد و خانه را جارو می نمود و مادرم زهرا جوها را آرد می کرد و سپس خمیر می نمود و نان می پخت. (حر عاملی: ۱۴۰۹؛ ۱۲/۲۴). (حر عاملی: ۱۴۰۹؛ ۱۴/۱۲۳، ۱۶۴؛ ۱۴۰۹). (مجلسی: ۴/۱۵۴؛ ۱۴۰۳). (قمی: ۲/۱۹۵؛ ۱۳۵۰). (حسینی بحرانی: ۱/۲۸۲؛ ۱۳۹۳). (حائری مازندرانی: بی تا؛ ۱/۱۵۱). روش امیرالمومنین (ع) در زندگی این بود که در انجام کارهای منزل به همسرش کمک می کرد او از بیرون از خانه هیزم جمع می کرد آب از چاه می کشید، خانه را جارو می کرد، و فاطمه (س) نیز جوها را آرد می کرد با آسیاب خانگی و سپس خمیر می نمود و نان می پخت. (حر عاملی: ۱۴۰۹؛ ۱۲/۲۴). (حر عاملی: ۱۴۰۹؛ ۱۴/۱۶۴؛ ۱۴۰۹). (مجلسی: ۴/۱۵۴؛ ۱۴۰۳). (قمی: ۲/۱۹۵؛ ۱۳۵۰). در سیره حضرت فاطمه(س) آمده است هرگاه کسی می خواست در انجام امور منزل به ایشان کمک کند حضرت کار پخت و پز را به او می سپرده اند و خود به فرزندش رسیدگی می کردند و خود می فرمودند: من به حال فرزندانم مداری بیشتری دارم و مهربان تر هستم. (بحرانی اصفهانی: ۱۱/۳۵۶، ۱۹۱؛ ۱۳۶۳).

حضرت فاطمه(س) و نامگذاری فرزندان:

حضرت فاطمه(س) در نام گذاری فرزندان با الگوگرفتن از پدر بزرگوارش نبی اکرم (ص) که فرمود: اولینی ارثی را که هر یک از شما به فرزندان خویش منتقل می کند نام نیک است (مجلسی: ۱۴۰۳؛ ۱۳۰؛ ۱۰۱/۱). و همسر گرامیشان که فرمود: حقی را که فرزند بر عهد پدر دارد این است که برای فرزند خود نام خوب انتخاب کند و او را درست تربیت نماید و به او قرآن بیاموزد (فیض الاسلام: ۱۳۶۸؛ ۱۲۷۴؛ ۳۹۱/۱). حضرت فاطمه (س) فرزندان خود را با الهام گرفتن از کلام وحی نام گذاری نموده است. ارزش نام گذاری فرزند تا به اندازه اهمیت دارد که امام صادق (ع) فرمود در روز قیامت با همین اسما دنیایی افراد را صدا زده می شوید (ابن فهد حلی: ۱۳۶۸؛ ۷۸).

توصیه های بهداشتی حضرت فاطمه(س) در خصوص آداب غذا خوردن:

در روایت است از حضرت فاطمه (س) که دوازده آداب را در غذا خوردن رعایت کنید. که رعایت آنها بر همه مسلمانان لازم است. ۴ تای آنها واجب است و ۴ تای آنها مستحب است و ۴ تای دیگر آداب اجتماعی است، اما آن ۴ تای واجب عبارتند از: معرفت است و دیگری رضاست و دیگر اینکه گفتن بسم الله و گفتن هنگام شروع به غذا خوردن و دیگری شکر نعمت و سپاس خدا پس از صرف غذاست اما آنچه مستحب است در هنگام غذا خوردن شستن دست هاست قبل از غذا خوردن و نشستن بر سمت چپ و خوردن غذا با سه انگشت است و خوردن تمام آنچه در دست اوست، اما آنچه آداب غذاست لقمه ها را کوچک بر داشتن و دیگری خوب جویدن است و کمتر نگاه به چهره دیگران در کنار سفره است. (بحرانی اصفهانی: ۱۳۶۳؛ ۹۲۰؛ ۲)، (صدق: ۱۹۸۱؛ ۳۵۹؛ ۳)، (راوندی: ۱۴۰۷؛ ۱۳۷).

از آنجا که رفتارهای اخلاقی فاطمه(س) برگرفته از اخلاق نبوی و منطبق بر آن بود در مسئله تغذیه نیز شیوه رفتاری پیامبر اکرم (ص) سرمشق رفتار فاطمه (س) بوده است. بطوری که حضرت فاطمه(س) در زمینه تغذیه مانند پدر بزرگوارش عمل می کرد و از این اصول تبعیت می کرد حلال بودن و پاکیزگی و سادگی و درعین حال عدم اصرار بر غذایی خواهی و بهر ه مندی از آنچه فراهم می شد، توجه خاص به مضر نبودن غذا و سودمندی آن را مد نظر داشته است، پرهیز از پر خوری

نگاهی به روش تربیتی فرزندان در آئینه رفتار و کلام حضرت فاطمه زهرا(س)

، خوردن به وقت ، گرسنگی و نیاز بدن و دیگر اینکه به همراه خانواده دور سفره می نشست شروع غذا را با نام خدا آغاز و ختم و با سپاس از خدا و تواضع در نشستن بر روی سفره غذا و پرهیز از اسراف و رعایت ادب در پیش گاه خداوند بجای می آورد. و مانند پدر بزرگوارش در کنار سفره دعا می کرد: و می گفتن: خدایا در نان به ما برکت عطا کن و بین ما و نان جدایی میفکن چرا که اگر نان نباشد قادر به نماز و روزه گرفتن و انجام فرایض واجبات پروردگار نخواهیم بود. (برقی: ۱۳۷۴؛ ۵۸۶؛ ۳)، (کلینی: ۱۳۴۴؛ ۵/۷۳)، (کلینی: ۱۳۴۴؛ ۱۳/۲۸۷؛ ۱۳۴۴)، (جباری: ۱۳۹۷؛ ۲۶). بدترین مردم از نظر خوراک و پوشاک در نزد حضرت فاطمه (س): حضرت فاطمه از پدر بزرگوارش نقل می کرد بدترین امت من از نظر پوشاک و خوراک کسانی هستند که از نعمتهای الهی بهرمندهستند و غذاهای گوناگون مصرف می کنند و بی حد و حساب و لباسهای متنوع از نظر رنگ و مدل می پوشند و اهل گزافه گویی و پرحرفی و اهل اسراف و تبذیر اند. (ابن عساکر: ۱۴۲۱؛ ۳۶۶؛ ۲۷)، (سیوطی: ۱۴۱۳؛ ۲۷). لازم به تأمل است در سیره حضرت آنچه در روایات ذکر شده منظور حضرت از اسراف و تن پروری و رفا طلبی و رفا زدگی است که به علت چشم وهم چشمی ها مردم است. و امان از این روشی خانمان سوز شیطانی که به اسراف گرفتار شوند. که البته این خوی شیطانی شروع دارد ولی پایانی برای آن فرض نشده است. تا انسان را به سقوط و انحطاط کشاند که نمونه عینی آن فرهنگ مصرف گرایی و ریخت پاش غریبان است ، که امروز جامعه مسلمانان را به خود درگیر کرده است و عده ای دیگر از مردم در فقر و فلاکت روزگار سپری می کنند. و خداوند در قرآن کریم این فرهنگ را نکوهش کرده است و از آن به عنوان فرهنگ و خوی شیطانی در قرآن کریم یاد کرده است.

تلاش حضرت فاطمه(س) در تهیه غذای و انجام کارها در منزل:

حضرت فاطمه (س) کارهای منزل را خصوصا پخت و پز غذا را شخصا انجام میداد که کلام امام علی (ع) شاهد این مدعاست امام فرمود: همسرم فاطمه زندگی می کرد در حالی که عزیز ترین شخص در نزد پیامبر بود او به اندازه ای از چاه منزل جهت مصرف خانه آب می کشید که جای

طناب آن بر روی شانه اش می ماند و آرد مورد نیاز جهت پخت نان را در منزل را با آسیاب دستی خود از گندم تهیه می کرد، و در اثر سختی کار دست های او تاول می زند او خود منزل را جارو می کرد و برای پخت نان و غذا خود آتش تهیه می کرد به طوری که حتی لباسهایش کثیف می شد. (صدوق: ۱۳۸۵؛ ۲/۳۶۶)، (جباری: ۱۳۹۷؛ ۲۷).

ایثار و فداکاری حضرت فاطمه (س):

مقدم داشتن دیگران بر خود، اصلی بسیار ارزشمند و انسانی است که هرکس، نمی تواند دارنده آن باشد. حضرت فاطمه (س) فرزندان را با چنین روحیه ای پرورش داده بود. آن جا که پس از یک روز گرسنگی، وقت افطار، درب منزل به صدا می آید و گرسنه بی سرپرستی درخواست طعام، می کند، پس از آن که حضرت علی (ع) و فاطمه (س) طعامشان را که قرص نانی بود تقدیم آن فقیر می کردند، فرزندان آنها نیز که پرورش یافته چنین پدر و مادری هستند، دیگران را بر خود مقدم، می شمارند و قرص نان خود را به فقیر می دهند، و این عمل تا سه شب تکرار می شود، و نتیجه این روحیه ایثار و از خود گذشتگی آن می شود که فرزندان بزرگوار آن حضرت تمام هستی خود را برای پیشرفت و تکامل انسانیت فدا می کنند. و در اینجا بود که خداوند آیه ای بر پیامبر در مدح آنان نازل فرمود: «آنان کسانی هستند که فقرا و یتیمان را و اسیران را بدون هیچ منتی اطعام می کنند... روزی مرد گرسنه ای در مسجد مدینه به پاخاست و گفت، ای مسلمانان از گرسنگی به تنگ آمده ام مرا اطعام کنید، پیامبر اکرم (ص) می فرماید: چه کسی این مرد را امشب مهمان می کند. حضرت علی (ع) فرمود: من یا رسول الله! کمی بعد وارد منزل شد و از فاطمه (س) پرسید: آیا غذایی در منزل دارید؟ مهمان گرسنه آورده ام حضرت زهرا (س) فرمود: در خانه ما غذایی نیست مگر به اندازه خوراک فرزندانم، اما امشب غذایمان را به او بده و ما گرسنگی را تحمل می کنیم و همین مقدار را که داریم به مهمان می بخشیم (طوسی: ۱۴۱۴؛ ۱/۱۹۰)، (مجلسی: ۱۴۰۳؛ ۳۶/۵۹). همچنین نقل شده است: عرب تازه مسلمانی در مسجد مدینه از مردم کمک خواست پیامبر (ص) به اصحاب خود نگریست، سلمان فارسی برخواست تا نیاز آن بیچاره را برطرف سازد هر جا رفت با دست خالی

نگاهی به روش تربیتی فرزندان در آئینه رفتار و کلام حضرت فاطمه زهرا(س)

برگشت. با نامیدی به طرف مسجد می آمد که چشمش به منزل حضرت فاطمه(س) افتاد با خود گفت فاطمه(س) سرچشمه نیکوکاری است. در خانه را کوبید و دستان عرب مستمند را شرح داد. حضرت زهرا(س) فرمود: ای سلمان سوگند به خداوندی که حضرت محمد(ص) را به پیامبری برگزید، سه روز است که غذا نخورده ایم. فرزندانم حسن و حسین(ع) از شدت گرسنگی بی قراری می کردند و خسته و مانده به خواب رفته اند، اما من نیکی و نیکوکاری را که در خانه مرا کوبیده رد نمی کنم. آنگاه چادر خود را به سلمان داد تا در مغازه ای گرویی گذاشته مقداری خرما و جو قرض بگیرد. سلمان فارسی می گوید: پس از دریافت جو و خرما به طرف منزل فاطمه(س) آمدم و گفتم دختر رسول خدا(ص) مقداری از این غذاها را برای فرزندان گرسنه ات بردار حضرت فاطمه(س) پاسخ داد ای سلمان این کار را فقط برای خدای بزرگ انجام دادیم و هرگز از آن چیزی بر نمی داریم. (شوشتری: ۱۴۰۸؛ ۱/۳۲۱)، (مجلسی: ۱۴۰۳؛ ۲۳/۷۳)، (بحرانی اصفهانی: ۱۳۶۳؛ ۱/۱۶۸).

عدالت فاطمه(س) در میان فرزندان در منزل :

رفتار حضرت فاطمه(س) مصداق کلام پیامبر(ص) بود؟ رسول خدا(ص) فرموده بود: در میان فرزندان به عدالت رفتار کنید، همانگونه که دوست دارید دیگران در مورد شما به عدالت و محبت رفتار کنند. (قمی: ۱۳۸۵۰؛ ۲/۶۸۴). هیچ گاه حضرت فاطمه(س) در بین فرزندانش فرق نمی گذاشت و به عدالت رفتار می کرد او کلام پدرش را در تربیت فرزندان نصب العین خود قرار داده بود. تا برای آیندگان الگو باشند. اصول تربیتی را حضرت فاطمه(س) در تربیت فرزندانش مطابق با خط و سیره نبوی بوده است که می فرمود: فرزندان خود را بزرگ شمارید و آنها را نیکو تربیت کنید و باز فرمود فرزندانان را خوب تربیت کنید زیرا در برابر آنها مسئول هستید.

همسررداری و جلب رضایت شوهر به عنوان الگوی یک زن مسلمان:

هنگامی که رسول خدا(ص) از امیرالمومنین پرسید: یا علی همسرت را چگونه یافتی؟ آن حضرت حضرت فرمود: یاور خوبی در اطاعت از خداوند است، (شهر آشوب: ۱۳۷۹؛ ۳/۳۵۶)، و همچنین رسول گرامی اسلام(ص) فرمود: هر زنی که شوهرش را برای انجام حج و جهاد و طلب علم یاری

کند، خداوند به مقدار ثوابی که همسر ایوب داده به او می دهد (طبرسی: ۱۳۹۲؛ ۲۱۰) به این دلیل بود که حضرت فاطمه حتی برای لحظه ای از مسیر حق که مسیر الهی باشد خارج نشده و در تمام شون زندگی الگو به حساب می آید و تمام حرکات و سکانات او برای رضای خدا بوده است. حضرت فاطمه (س) در خصوص اخلاق خانم ها در خانواده می فرمود: بهترین شما کسی است که در برخورد با شوهرش نرم تر و مهربان تر باشد و بهترین مرد ها کسانی هستند که با همسرانشان مهربان تر و بخشنده تر باشند. (هندی: ۱۴۰۹؛ ۷/۲۲۵).

فداکاری او در حفظ جان همسرش :

هنگامی که امام علی (ع) را جهت گرفتن بیعت با اجبار و زور مسلحانه به خانه اش هجوم بردند و کشان کشان به مسجد رسید حضرت فاطمه (س) با آن حال وضع ضرب و جرحی که بر او توسط عمال خلیفه وارد شده و نقش زمین شده بود با حالی بیهوش افتاده بود همین که به هوش آمد فوراً خود را به مسجد رساند و با تمام توان همسرش امام علی (ع) را از دست هیئت حاکمه نجات داد و خطاب به او فرمود: به سلمان که واسطه شده بود بی بی به خانه برگرد جواب داد ای سلمان پا از مسجد بیرون نمی گذارم تا پسر عمویم را سالم مشاهده نمایم و هنگامی که امام علی (ع) را رها کردند حضرت فاطمه (س) به او نگریست و فرمود: یا ابالحسن روحم فدای تو، جانم فدای جان تو یا ابالحسن (فرازی از خطبه فدکیه صحیفه مبین، ص ۶۴). در روایت دیگری آمده است. هنگامی که حضرت فاطمه (س) همسرش را تحت فشار خلیفه و هیئت حاکمه دید به سمت قبر پیامبر رفت تا نفرین کند امام علی (ع) به سلمان خطاب کرد جلوی فاطمه (س) را بگیر و بگو علی (ع) گفت به خانه بازگرد، همین که سلمان به حضرت فاطمه (س) گفت امیرمنان (ع) مرا فرستاده تا به خانه باز گردی. فاطمه (ع) فرمود: اینک که چنین است به خانه باز می گردم و شکیبایی پیشه می سازم و ضمن گوش سپردن به سخن امیرالمومنین (ع) فرمان او را به جان می پذیرم. (بحرانی اصفهانی: ۱۳۶۳؛ ۵۹۹؛ ۲۱۱)، (طبرسی: ۱۴۱۳؛ ۸۶)، (عیاشی: ۱۴۲۱؛ ۲/۶۶). طبق روایات وارده تاحضرت فاطمه (س) زنده بود هیئت حاکمه نتوانستند از علی (ع) بیعت بگیرند.

نگاهی به روش تربیتی فرزندان در آئینه رفتار و کلام حضرت فاطمه زهرا(س)

حضرت فاطمه (س) و درخواست خادمه از رسول خدا:

روزی حضرت فاطمه(س) بخاطر داشتن کار زیاد در منزل و خستگی به پیامبر مراجعه کرد و از خستگی کارها به پدر شکایت نمود و از پدرش درخواست خادمه ای نمود. هنگامی حضرت فاطمه از پدرش رسول خدا تقاضای خادمه کرد حضرت فرمود ای فاطمه: من نمی خواهم با گرفتن خدمتکار تو از ثواب کار در منزل محروم بمانی (شهر آشوب: ۱۳۷۹؛ ۳/۳۴۲). در روایت دیگر وارد شده است که حضرت رسول اکرم (س) به فاطمه (س) فرمود: آیا چیزی به شما تعلیم ندهم که برایتان از خادم و خادمه بهتر است: حضرت فاطمه (س) فرمود: بله: پس پیامبر فرمود: هنگام خواب ۳۴ مرتبه الله اکبر ۳۳ مرتبه الحمد لله ۳۳ سبحان الله بگوید آنگاه حضرت فاطمه عرض کرد از خداوند ورسولش راضی شدم و سخنی ندارم. (صدوق: ۱۹۸۱؛ ۱/۳۲۱).

سحر خیزی حضرت فاطمه (س):

روش زندگانی حضرت فاطمه (س) این بود که هنگام بین الطلوعین «بین طلوع فجر تا طلوع خورشید» بیدار بود و از خواب پرهیز می کرد زیرا پیامبر(ص) به بیداری این لحظات به فاطمه(س) توصیه فرموده بود برخیز و شاهد روزی پروردگارت باش و از غافلان مباش که خداوند روزی مردمان را در فاصله بین طلوعین از طلوع فجر تا طلوع خورشید تقسیم می کند . (سیوطی: ۱۴۱۳؛ ۹۷/ح-۳۵۸)، (هندی: ۱۴۰۹؛ ۱۵/۵۲۴)، حضرت فاطمه(س) فرمود: رزق و روزی بندگان را خداوند بین مردم از طلوع فجر تا طلوع آفتاب تقسیم می کند. (جوادی آملی: ۱۳۸۹؛ ۲۰۷).

ساعت استجاب دعا به روایت فاطمه(س):

از پیامبر(ص) شنیدم که فرمود: در روز جمعه ساعتی است که هیچ مسلمانی هماهنگ با آن ساعت از خدای خویش چیزی را نمی خواهد، جز اینکه خدا خواسته اش را به او ارزانی می دارد، پرسیدم: ای پیامبر خدا این کدام ساعت است؟ فرمود: به هنگامی است که نیمی از قرص خورشید در افق نهان نشده است. و خود آن حضرت دستور می داد که بر پشت بام برود هنگامی که خورشید به افق مغرب

نزدیک شد مرا با خبر ساز تا خدا را در آن ساعت بخوانم و با خداوند بی نیاز به نیایش بنشینم. (طبری: ۵؛ ۱۴۱۳)، (سیوطی: ۲۲۱؛ ۱۴۱۳)، (صدوق: ۳۹۹؛ ۱۳۷۹)، (حر عاملی: ۵/۲۹؛ ۱۴۰۹).

اهتمام حضرت فاطمه (س) به تلاوت قرآن و دعا:

در روایت آمده است یکی از کارهای حضرت فاطمه (س) اهتمام به تلاوت قرآن بوده است قرآن را در کنار انفاق در راه خدا و نگاه به چهره پیامبر را سه عمل مورد علاقه خود در زندگی دنیوی خود ذکر کرده است. (جباری: ۱۳۹۷؛ ۶۷). حضرت فاطمه (س) می فرمود: از دنیای شما سه چیز را دوست دارم . ۱- تلاوت قرآن ۲- نگاه به صورت رسول خدا (ص) -انفاق در راه خدا (جباری: ۱۳۹۷؛ ۱۷)، (جوادی آملی: ۱۳۸۹؛ ۱۶۴).

راز و نیاز فاطمه (س) و عبادتهای خالصانه:

حضرت فاطمه (س) آن چنان عاشق خدا بود که هرگز یاد او را فراموش نمی کرد. او با خدا زندگی می کرد خدا در روح و جانش حضور داشت و دلش جز با یاد خدا آرام نمی گرفت.

وقتی رسول خدا (ص) درباره زندگی جدیدش سوال کرد: که علی (ع) را چگونه یافتی فرمود: خوب یاوری در اطاعت کردن و بندگی خداست، زهرا رقیب سر سخت علی (ع) در طاعت و عبادت خداوند بوده است. (مجلسی: ۱۴۰۳؛ ۴۳/۱۳۳). فاطمه (س) در اطاعت از پروردگار خود نیز نمونه است. او هنگامی که از کارهای خانه فراغت می یافت به عبادت می پرداخت، نماز و دعا برای دیگران و تضرع و زاری به درگاه خداوند او آنقدر بر پاهایش به عبادت می ایستاد که پاهایش تاول می زد. او در نماز از خشیت خدا می لرزید و نفسش به شماره می افتاد و فرزندان خردسالش شاهدهی بر اعمال ما در خویش بودند که در هنگام دعا هیچکس را از دعای خود بی نصیب نمی کرد. مگر خودش را، امام حسن (ع) در مورد عبادت مادرش می فرمود: مادرم را می دیدم که شبهای جمعه در محراب عبادتش ایستاده و تا طلوع صبح به رکوع و سجود به سر می برد. خود می شنیدم که او برای مردان و زنان مومن دعا می کند و حتی از آنان نام می برد و جهت بر طرف شدن گرفتارهای و برآورده شدن خواسته هایشان بسیار دعا می کرد و برای خویش سخنی نمی گفت و دعایی نمی

نگاهی به روش تربیتی فرزندان در آئینه رفتار و کلام حضرت فاطمه زهرا(س)

کرد عرضا کردم؟ جواب داد: فرزندانم الجار ثم اللدار یعنی فرزندانم اول همسایه مقدم سپس خود و اهل خانه را (مجلسی: ۱۴۰۳؛ ۴۳/۸۱). بدین ترتیب فاطمه(س) انواع دوستی و احترام همسایگان را فرزندان عملاً یاد می داد. فاطمه(س) در زندگی ایثار محضی بود و زیباترین شرمش بخشی بود، و این زینب از آنها بهره‌مند شدند. خانه فاطمه(س) جذابیت و نورانیت داشت که پیوسته رسول الله(ص) به سوی آن خانه جواب می‌شود، این نورانیت که پیامبر(ص) نمی‌توانست آن را در جای دیگر بیاید نور عرفان، نور معرفت حق بود. به وضوح معلوم است که در خانه فاطمه چون محیطی مصفی و مطهر است، زمینه و شرایط برای دریافت اشراقات راحت تر است و نور خدا در این خانه بهتر دیده می‌شد. محور توجه رسول خدا(ص) به خانه فاطمه است. و نوری را در خانه می‌دید. نور حقیقت توحید بود. فرزند داری و تربیت فرزندان، همسر داری و مادری اش استغراق و خلوص کاملش در حق باعث شده بود انسانهایی که در اطراف او رشد می‌کردند از وجود نورانی او نور بگیرند و دارای عزت نفس مطمئن و قوی شوند و به همین دلیل بود که حسین در صحرای کربلا و رو به روی خیل عظیم دشمن فریاد می‌زند، دامنی که مرا پرورش داده است ذلت را بر من نمی‌پسندد. (مفید: ۱۴۱۳؛ ۴۵۰). حضرت فاطمه(س): هر کس عبادات و کارهای خود را خالصانه برای خدا انجام دهد، خداوند بهترین مصلحت‌ها و برکات خود را برای او تقدیر می‌نماید. (مجلسی: ۱۴۰۳؛ ۶۷/۲۴۹). (بحرانی اصفهانی: ۱۳۶۳؛ ۱۱/۶۲۳). (تفسیر امام حسن عسکری، ص ۳۲۷، حدیث ۱۷۷). به نقل از امام حسن مجتبی(ع) که می‌فرماید: مادرم فاطمه(س) را دیدم شب جمعه در محراب خود به عبادت برخاسته است و تا نمایان شدن سپیده صبح در عبادت و رکوع و سجود می‌بود، و می‌شنیدم که برای مومنین و مومنات دعا می‌فرمود و آنان را نام می‌برد و برایشان دعا می‌کرد و برای خود هیچ دعا نمی‌کرد، به او گفتم: مادر! چرا همانطور که برای دیگران دعا می‌فرمایی برای خود دعا نمی‌کنی؟ فرمود پسرم ابتدا همسایه سپس خانه خود. (اربلی: ۱۳۸۱؛ ۲۶، ۹۴؛ ۲/۲۵). (مجلسی: ۱۴۰۳؛ ۴۳/۸۱، ۸۲). (قمی: ۱۳۵۰؛ ۱۶۱). (قمی: ۱۳۶۹؛ ۲۲)

(شبر: ۱۲۴۲؛ ۱/۱۵۱)، (فیض کاشانی: ۱۳۸۳؛ ۴/۲۰۸)، (صدوق: ۱۳۸۵؛ ۱/۲۱۵)

،(مجلسی:۱۴۰۳؛۳۱۳/۸۹)،(طبری:۱۴۱۳؛۵۶)،(حر عاملی:۱۴۰۹؛۱۵۵۰/۴). حسن بصری می گوید: در این امت عابدتر از فاطمه(س) نیامد است او آنقدر به نماز و عبادت ایستاد که پاهایش ورم کرد.(مجلسی:۱۴۰۳؛۷۶،۸۴/۴۳)،(شهر آشوب:۱۳۷۹؛۳/۱۱۹)،(قمی:۱۳۵۹؛۱۶۱)،(قمی:۱۳۶۹؛۲۲)،(قمی:۱۳۵۹؛۱/۱۳۳)،(قمی:۱۳۵۰؛۱/۴۲۱)،(بحرانی اصفهانی:۱۳۶۳؛۱۱/۲۲۴)،(شهر آشوب:۱۳۷۹؛۳/۳۴۱)،یکی از نماز های مهم حضرت زهرا(س) که به نماز توبه معروف است این نماز می باشد که حضرت به فرزندان و دوستان اهل بیت سفارش می فرمود، طریقه نماز به این شرح است چهار رکعت نماز بخوانید (هر دو رکعت به یک سلام) و در هر رکعت پس از سوره حمد پنجاه مرتبه قل هو الله احد،سوره توحید بخوانید این نماز معروف به ،نماز فاطمه(س) است.(صدوق:۱۹۸۱؛۱/۵۶۴).

تسبیحات فاطمه(س) به سفارش رسول خدا(ص):

حضرت زهرا(س) از پدرش درخواست یک خادم نمود بود ،حضرت فرمود:دخترم به شما چیزی خواهم آموخت که از خادم به مراتب بهتر است و آن «اینکه هنگام خوابیدن ،سی سه بار سبحان الله و سی سه بار الحمدالله و سی چهار بار الله اکبر بگوئید،حضرت فاطمه (س) فرمودند:از خدا و رسولش راضی شدم .و این جمله را سه بار تکرار کرد.(سجستانی:۱۴۲۷؛۳/۲۰۶)،(ابن جوزی:۱۴۰۶؛۲/۴)، (نیشابوری:۱۳۹۸؛۳/۱۵۱)، (طبری:۱۳۲۸؛۱۰۵،۴۹)،(مجلسی:۱۴۰۳؛۸۲/۴۳). خداوند از لحاظ حمد و ستایش عبادت نشد که برتر و افضل از تسبیح فاطمه باشد و اگر چیزی با فضیلت تر از آن بود هر آینه رسول خدا « چیز را به حضرت فاطمه می بخشید.(کلینی:۱۳۸۸؛۳/۳۴۳)،(طوسی:۱۳۹۰؛۲/۱۰۵)،(حر عاملی:۱۴۰۹؛۶/۴۴۳)،(مجلسی:۱۴۰۳؛۵۶/۴۳/۶۴)، تسبیح فاطمه(س) در هر روز پس از نماز در نزد من دوست داشتی تر است از هزار رکعت نماز (مستحبی)که هر روز خوانده شود.(کلینی:۱۳۸۸؛۳/۴۳).سپس امام صادق(ع) فرمود:هرکس شب را با تسبیح فاطمه (س) به روز رساند ،از مردان و زنان خواهد بود که خدا را زیاد یاد می کنند.(حر عاملی:۱۴۰۹؛۱۰/۲۴).

نگاهی به روش تربیتی فرزندان در آئینه رفتار و کلام حضرت فاطمه زهرا(س)

فاطمه(س) می فرماید: هر کس تسبیح حضرت فاطمه (س) را بعد از نماز واجب بخواند قبل از اینکه پاهایش را باز کند خدا بهشت را بر او واجب می نماید. (سید ابن طاووس: ۱۳۹۹: ۱۶۵).

اطاعت حضرت فاطمه (س) از امامت و رسالت :

در روایت است که در سفر حجه الوداع فاطمه الزهرا نیز با پدرش همراه بود. در این سفر پس از دستور پیامبر برای خروج از احرام عمره تمتع فاطمه امتثال امر کرد و لباس رنگینی پوشید و خود را قبل از آمدن همسرش آراست. (طوسی: ۱۴۱۴: ۴۰۲)، (مسلم: ۱۳۷۴: ۴/۴۱)، (مجلسی: ۱۴۰۳: ۴۰۴، ۲۱/۳۸۳)، (مجلسی: ۱۴۰۳: ۳/۶۰۷)، (مجلسی: ۱۴۰۳: ۹۱/۹۶). از روایت چنین نتیجه گیری می شود که آراستگی حضرت زهرا (س) برای همسرش اطاعت محض او از دستورات خدا و رسول بود در حالی که برخی از اصحاب رسول خدا در برابر فرمان آن حضرت برای خروج از احرام لب به اعتراض گشودند. (مفید: ۱۴۱۳: ۱/۱۷۴)، (طبرسی: ۱۴۱۷: ۱/۲۶۱)، (مجلسی: ۱۴۰۳: ۲۱/۳۸۶). حضرت فاطمه (س) در پاسخ به یکی از شیعیان که سوال کرده بود آیا ما از شیعیان شما هستیم فرمود: اگر آنچه را که ما اهل بیت عصمت و طهارت دستور داده ایم عمل کنی و از آنچه نهی کرده ایم خودداری نمایی، تو از شیعیان ما هستی و گرنه خیر (تفسیر امام عسکری، ص ۳۰۸)، (تفسیر الامام العسکری، ج ۴، ص ۲۱)، (مجلسی: ۱۴۰۳: ۶۵/۱۵۵)، (تویسرکانی: ۱۴۱۳: ۵/۱۵۶). حضرت فاطمه(س) فرمود: ما اهل بیت پیامبر، وسیله ارتباط خداوند با خلق او هستیم، ما برگزیدگان پاک و مقدس پروردگار می باشیم، ما حجت و راهنما خواهیم بود، و ما وارثان پیامبر الهی هستیم. (دستی: ۱۳۷۹: ۱۶/۲۱۱).

فاطمه بانوی نمونه والگوی حسنه برای جامعه اسلامی :

طبق احادیث و روایات دینی همانطور که حضرت رسول برای مسلمانان یک الگو و سرمشق است همانطوری که قرآن کریم از پیامبر به عنوان الگوی حسنه یاد کرده است (احزاب: ۲۱)، حضرت زهرا (س) هم در همه جنبه های زندگیش به عنوان یک الگوی کامل برای زنان عالم بوده است و از نظر

رفتار و سلوک شخصی، در برخورد با همسر فرزندان و شکل گیری رفتار او با پدر بزرگوارش مودبانه بود که پدرش به او کنیه ام ابیها را داد (طبرسی: ۱۳۹۶؛ ۲۰)، (طبری: ۱۴۰۵؛ ۲۲/۳۹۷).

سرچشمه علم حضرت فاطمه(س):

علم حضرت فاطمه علم الهی و لدنی است، اگر چه در محضر پدر بزرگوار و همسرش علوم فراوانی را کسب کرده اما ریشه علم زهرا (س) از شجریه حکمت الهی است که به فرمایش قرآن اصلها ثابت و فرعها فی السماء؛ و دائما حقیقت علم از وحی آسمانی ریشه می گیرد، و سرچشمه آن در سینه اهل بیت است. روایتی است از عمار یاسر درباره علم بی نهایت حضرت زهرا (س) روزی حضرت زهرا(س) به حضرت امیر المومنین (ع) گفت: یا علی بیا و بنشین تا آگاهی دهم تواز آنچه در گذشته اتفاق افتاده و آنچه در حال اتفاق است و آن چه در آینده رخ خواهد داد. و علت آن بود که بعد از رسول خدا (ص) جبرائیل اخبار آسمانی را به حضرت زهرا (س) تا زنده بود می رسانید و حضرت فاطمه برای امام علی (ع) انشا می کرد و حضرت علی (ع) آنها را می نوشت، مصحف فاطمه جمع آوری همین اخبار است که امام علی (ع) آنها را مکتب کرده است. (محللاتی: ۱۳۸۵؛ ۱/۹۵).

رابطه بین علی و فاطمه(س) براساس مودت و محبت:

حضرت امام صادق (ع) فرمودند: چون هنگام فراق فاطمه رسید چشمان فاطمه(س) اشک بار بود و می گریست حضرت امیر از او پرسید ای سرور من چرا گریه می کنی، حضرت زهرا (س) فرمود بر مصائب و مشکلاتی که بعد از من به تومی رسید گریانم (مجلسی: ۱۴۰۳؛ ۴۳/۱۸۷)، (شبر: ۱۲۴۲؛ ۱/۲۱۹). در واپسین روزها و لحظات وداع از دنیا، و رفتن به سرای آخرت در بستر شهادت به مظلومیت و معصومیت همسر گریه می کند و اظهار محبت می نماید. تعبیر شگفت انگیزه علی (ع) با گفتن جمله یا سیدی یا فاطمه (س) یعنی ای سرور من ای فاطمه این نوع ادبیات در گفتگوی طرفین خیلی قابل تامل است و نشانه عظمت و نهایت بزرگواری و عشق حقیقی به فاطمه زهرا است. خبر شهادت حضرت زهرا(س) آنقدر برای امیرالمومنین (ع) سنگین و ناگوار و ناراحت کننده است که با شنیدن آن بر زمین می افتد و در روایات آمده است که

نگاهی به روش تربیتی فرزندان در آئینه رفتار و کلام حضرت فاطمه زهرا(س)

علی باشنیدن شهادت حضرت دوچاره غش می شود و از هوش می رود. (شبر: ۱۲۴۲؛ ۱/۲۲۴) علت این همه محبت این بود که هیچ گاه برای مسائل بی ارزش دنیوی با هم مشاجره نکردند و خشمگین نشدند آنان با نگاه به یکدیگر تمام رنج ها و ناراحتی ها را از خود دور می کردند و مایه آرامش هم بودند امام علی (ع) فرمود: هیچ گاه فاطمه مرا خشمگین نساخت و من او را تا زنده بود خشمگین نساختم با دیدن او تمام نگرانی هایم بر طرف می شد. (مجلسی: ۴۳/۱۳۴؛ ۱۴۰۳)، (اربلی: ۱/۴۹۲؛ ۱۳۸۱)، (قمی: ۳۷؛ ۱۳۶۹). امام علی (ع) در این باره فرموده اند: سوگند به خدا من هرگز زهرا را به خشم نیاوردم و او را به کاری مجبور نساختم تا اینکه مرا در فراقش گرفتار ساخت و متقابلاً او نیز مرا خشمگین نساخت، و هیچ وقت نافرمانی نکرد و هر گاه من با او دیدار می کردم غم ها و غصه هایم از دلم بر طرف می شد. (بحرانی اصفهانی: ۱۱/۳۲۸؛ ۱۳۶۳)، (شبر: ۱۲۴۲؛ ۱/۱۷۰؛ ۱۴۰۳)، (مجلسی: ۴۳/۱۳۴؛ ۱۴۰۳)، (خوارزمی: ۲۵۶؛ ۱۴۲۱)، (اربلی: ۱/۴۹۲؛ ۱۳۸۱).

نتیجه گیری :

فاطمه نه تنها الگوی بانوان جهان بلکه اسوه تمام جهانیان در ابعاد مختلف زندگی است. در سجاده بندگی، در جلوه گاه و ارستگی، در اوج ایثار و انفاق، در زهد و ساده زیستی، در حیا و حجاب و عفاف، در عرصه و ظایف خانوادگی، در میدان صبر و بردباری، و غیره الگوی تمام عیار جامعه بشری است. چرا که استمرار اسوه حسنه پدر است.

او میوه قلب و پاره تن رسول خدا، مظهر رضای الهی و سیده بانوان جهان به شماره می آید. از این روضه‌رویی است به عنوان الگوی جامع و برتر نسل دیروز و امروز و فردا معرفی شده و روشهای تربیتی آن حضرت بررسی و تبیین گردد. ایشان با وجود عمری کوتاه منشاء خیر فراوان در عالم بشریت شده است. به ویژه در حیطه تعلیم و تربیت روشهای تربیتی مانند: عبادت و پرستش، دعا، ایثار و فداکاری محبت، عمل به گفتار، کار ساده زیستی، گفتگوی علمی، تربیت فرزندان، سخنرانی می توان به این اسوه نیکو زندگی فردی و اجتماعی خود را قرین و سعادت ورستگاری نمود.

فهرست منابع و مآخذ

۱. قرآن کریم
۲. ابن ابی طیفور، احمد بن ابی طاهر، (۱۴۲۰)، بلاغات النساء، بیروت، دارالانواء
۳. ابن جوزی، ابوالفرج، (۱۴۰۶)، صفه صفوه، بیروت، نشر دارالمعرفه
۴. ابن سعد، محمد، (۱۴۱۰)، الطبقات الکبری، بیروت، نشر الکتاب العلمیه.
۵. ابن عساکر، ابوالقاسم علی بن حسن بن هبه الله، (۱۴۲۱)، تاریخ مدینه دمشق، بیروت، داراحیاء التراث العربی.
۶. ابن فهد حلّی، احمد بن محمد، (۱۳۶۸)، عده الداعی و نجاح الساعی، تهران، نشر دارالکتب الاسلامیه
۷. ابن مغزلی، ابوالحسن علی بن محمد واسطی، (۱۴۰۲)، مناقب علی ابن ابی طالب، تهران، الاسلامیه.

نگاهی به روش تربیتی فرزندان در آیین رفتار و کلام حضرت فاطمه زهرا(س)

۸. اربلی، ابوالحسن علی بن عیسی بن ابوالفتح، (۱۳۸۱)، کشف الغمه فی معرفت الائمه، تبریز، مکتبه بنی هاشم
۹. استادی، رضا، (۱۳۱۶)، تفسیر امام حسن عسکری،
۱۰. اصفهانی، احمد بن عبدالله، (۱۴۰۷)، حلیه الاولیاء و طبقات الاصفیاء، بیروت، دارالکتب عربی
۱۱. بحرانی اصفهانی، عبدالله، (۱۳۶۳)، عوالم العلوم و المعارف و الاحول، قم، نشر المنشورات موسسه الامام المهدی
۱۲. بحرانی اصفهانی، عبدالله، (۱۳۶۳)، عوالم العلوم و المعارف و الاحول، قم، نشر المنشورات موسسه الامام المهدی
۱۳. برقی، احمد بن محمد، (۱۳۷۴)، المحاسن، قم، نشرالمجمع العالمی الاهل البيت
۱۴. تمیمی مغربی، القاضی ابن حنیفه النعمان بن محمد، (۱۴۱۴)، شرح الاخبار فی فضائل الائمه، قم، نشر الاسلامی
۱۵. تمیمی مغربی، القاضی النعمان، (۱۳۸۵)، دعائم الاسلام، قم، نشر موسسه ال البيت
۱۶. تویسرکانی، محمد نبی بن احمد، (۱۴۱۳)، لیالی الاخبار، قم، نشر علامه
۱۷. جباری، محمد رضا، (۱۳۹۷)، سیره اخلاقی و سبک زندگی حضرت زهرا(س)، تهران، نشر معارف
۱۸. جوادی آملی، عبدالله، (۱۳۸۹)، مفاتیح الحیاه، قم، نشر اسراء.
۱۹. حائری مازندرانی، مهدی، (بی تا)، الکوکب الدری، قم، ناشر مکتبه الحیدریه
۲۰. حرعاملی، محمد بن حسن، (۱۴۰۹)، وسائل الشیعه، قم، موسسه ال بیت.
۲۱. حسینی بحرانی، سید هاشمی، (۱۳۹۳)، تفسیر برهان فی تفسیر قرآن، حوزه علمیه تهران، نشر آفتاب.
۲۲. خوارزمی، موفق ابن احمد، (۱۴۲۱)، المناقب، قم، جامعه مدرسین.
۲۳. دشتی، محمد، (۱۳۷۹)، ترجمه نهج البلاغه، قم، انتشارات الهادی.
۲۴. راوندی، سعید ابن هبه الله قطب الدین، (۱۴۰۷)، الدعوات، قم، نشر مدرسه الامام المهدی
۲۵. سجستانی، سلیمان بن اشعس، (۱۴۲۷)، سنن ابن داود، بیروت، نشر دارالفکر.

۲۶. سید ابن طاووس، رضی الدین، (۱۳۹۹)، فلاح السائل، مترجم محمد رضا جباران، نشر بین الملل
۲۷. سیوطی، جلال الدین، (۱۴۱۳)، مسند فاطمه الزهراء، بیروت، موسسه الکتب السقفيه.
۲۸. شبر، السيد عبدالله، (۱۲۴۲)، جلاء العيون، عراق، نشر حیدری نجف اشرف
۲۹. شهر آشوب، محمد بن علی مازندرانی، (۱۳۷۹)، مناقب آل ابی طالب، قم، موسسه علامه طباطبایی
۳۰. شهر آشوب، محمد بن علی مازندرانی، (۱۳۷۹)، مناقب آل ابی طالب، قم، موسسه علامه طباطبایی
۳۱. شوشتری، قاضی نورالله، (۱۴۰۸)، احقاق الحق واذهاق، قم، نشر مرعشی نجفی،
۳۲. صدوق، ابو جعفر محمد بن علی بن حسین بن بابویه، (۱۳۷۹)، معانی الاخبار، تهران، جامعه مدرسین.
۳۳. صدوق، ابو جعفر محمد بن علی بن حسین بن موسی بن بابویه، (۱۳۸۵)، علل الشرايع، عراق، نشر الحیدریه نجف اشرف
۳۴. صدوق، ابو جعفر محمد بن علی بن حسین بن بابویه، (۱۴۰۰)، امالی، بیروت، نشر اعلمی
۳۵. صدوق، ابو جعفر محمد بن علی بن حسین (۱۹۸۱)، من لا یحضر الفقيه، بیروت، دارالتعارف.
۳۶. طبرانی، ابوالقاسم سلیمان بن احمد، (۱۴۰۵)، المعجم الكبير، بیروت، دار احیاء التراث العربی
۳۷. طبرسی، فضل بن حسن، (۱۴۱۳ ق)، الاحتجاج، قم، اسوه.
۳۸. طبرسی، فضل بن حسن، (۱۳۹۶)، تاج الموالید، قم، نشر بصیرتی
۳۹. طبرسی، ابونصر الحسن ابن فضل، (۱۳۹۲)، مکارم الاخلاق، قم، منشورات شریف رضی
۴۰. طبرسی، فضل بن حسن، (۱۴۱۷)، اعلام الوری باعلام الهدی، قم، نشر ال البيت.
۴۱. طبری، ابو جعفر محمد بن جریر، (۱۴۱۳ ق)، دلائل الامامه، قم، بنیاد بعثت.
۴۲. طبری، محب الدین احمد بن عبدالله، (۱۴۲۸)، ذخائر العقبی فی مناقب ذوی القربی، قم، نشر دارالکتب اسلامی.
۴۳. طوسی، ابو جعفر محمد بن حسن، (۱۳۹۰)، تهذیب الاحکام، لبنان، نشر دارالتعارف بیروت
۴۴. طوسی، ابو جعفر محمد بن حسن، (۱۴۱۴)، امالی، بیروت، نشر اعلمی
۴۵. عیاشی، ابونضر محمد بن مسعود، (۱۴۲۱)، تفسیر عیاشی، قم، نشر بنیاد بعثت

نگاهی به روش تربیتی فرزندان در آیین رفتار و کلام حضرت فاطمه زهرا(س)

۴۶. فیض الاسلام، محمد تقی، (۱۳۶۸)، ترجمه نهج البلاغه، تهران، نشر فقیه
۴۷. فیض کاشانی، محسن، (۱۳۸۳)، المحججه البيضاء، قم، جامعه مدرسین
۴۸. قمی، عباس، (۱۳۵۹)، منتهی الامال فی ذکر تاریخ النبی و آل،
۴۹. قمی، عباس، (۱۳۵۰)، سفینه البحار، تهران، نشر سنائی
۵۰. قمی، عباس، (۱۳۶۹)، بیت الاحزان، قم، نشر دفتر تبلیغات اسلامی
۵۱. کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق، (۱۳۸۸)، فروغ الکافی، قم، نشر قدس
۵۲. کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق، (۱۳۴۴ش)، اصول کافی، تهران، دارالکتب الاسلامی
۵۳. مجلسی، محمد باقر، (۱۴۰۳)، بحار الانوار، بیروت، دارالفکر.
۵۴. محلاتی، ذبیح الله، (۱۳۸۵)، ریاحین الشریعه، تهران، نشر دارالکتب الاسلامیه
۵۵. مسلم، ابوالحسین مسلم ابن حجاج قشیری نیشابوری، (۱۳۷۴)، صحیح مسلم، بیروت، دارالاحیاء التراث العربی.
۵۶. مفید، محمد بن محمد نعمان، (۱۴۱۳) ارشاد، قم، کنگر شیخ مفید.
۵۷. نخعی حلی، ورام بن ابی فراس، (۱۳۹۲)، تنبیه الخواطر و نزهه النواظر، کربلا، نشر العتبه الحسینیه المقدسیه
۵۸. نیشابوری، حاکم، (۱۳۹۸)، مستدرک علی صحیحین، بیروت، نشر دارالفکر.
۵۹. هندی، علاءالدین متقی بن حسام الدین، (۱۴۰۹)، کنز العمال فی سنن الاقوال و الأفعال، بیروت، نشر الرساله